

ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

Туровська Л.В.

Інститут української мови
Національної академії наук України

У статті зроблено спробу подати найзагальніші відомості про вивчення суспільно-політичної термінології на початку ХХІ ст. Подано новітні погляди учених на її номінування, схарактеризовано ядерну й периферійну зони в цій терміносистемі. Виокремлено синоніми, поширені у закордонній лінгвістиці для називання цього поняття: *спеціальний словник (спеціальна лексика) політики, суспільний словник, класово-орієнтований словник*. Закцентовано на впливові позамовних чинників на мовну ситуацію в країні. Розглянуто ключові слова в політичній комунікації.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, термін, ключові слова, терміносистема, ядерна зона, периферія.

Постановка проблеми. Прикметною рисою сучасного етапу розвитку суспільства, названого в різних джерелах «пострадянським», «посткомуністичним», «новітнім», стали значні зміни в усіх сферах суспільно-політичного життя – політичній, соціально-економічній, державно-правовій, культурній. Безумовно, суспільні трансформації сьогодення впливають на мовну ситуацію, відзначену надзвичайним динамізмом змін, що виявляється на різних рівнях структури мови. Дослідження суспільно-політичної лексики становить значний мовознавчий інтерес. Проблема семантичних змін у ній стала особливо актуальною в останнє десятиліття ХХ ст.

Відомо, що лексичний прошарок найсуттєвіший до змін у мові. До того ж процес його трансформації практично безперервний, що й свідчить про зв'язок мовної системи з іншими сферами суспільного життя (політичною, соціально-економічною, державною тощо). Очевидно, що чим інтенсивніші зміни в політиці, тим інтенсивніші зміни в лексиці на кожному етапі її розвитку.

Мета статті. Незважаючи на чималу кількість праць, тематичну і галузеву різноманітність суспільно-політичної лексики, ряд завдань чекає свого розв'язання. Так, встановлення часових меж розвитку політичного словника, визначення тематичного наповнення, лексикографічне представлення вербального простору потребують подальших розвідок.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні в суспільно-політичній лексиці відбуваються значні зміни, що стосуються і її складу, і сутнісних характеристик. До основних динамічних процесів зараховуємо такі: перерозподіл у складі активної і пасивної суспільно-політичної лексики української мови; позбавлення від «ідеологічних нашарувань» у значеннях цих лексичних одиниць; зміна соціальної оцінності багатьох суспільно-політичних лексем; переорієнтація номінацій у складі суспільно-політичної лексики; руйнування звичних синонімічних та антонімічних зв'язків та виникнення нових; розвиток політичної полісемії й амбівалентної емотивності багатьох словесних знаків; розширення суспільно-політичної лексики української мови за рахунок нових лексичних одиниць.

Зауважимо, що лексичний склад інтенсивно змінюється на зламі історичних епох. Для су-

часної української мови такою межею став період після проголошення незалежності України в 1991 році. Зміни в суспільно-політичному житті спричинили появу цілих пластів нової лексики, особливо в тих сферах, які безпосередньо пов'язані з соціальними перетвореннями. Лексичний склад, внутрішня будова, межі сучасної суспільно-політичної термінології рухливі, відкриті, перебувають у постійному розвитку і взаємодії з іншими терміносистемами, загальноживаною некодифікованою лексикою. Так, перехід економіки від планової соціалістичної до господарювання за ринковими законами зумовив появу значної кількості неологізмів у суспільно-політичній терміносистемі. Серед них – *автокефалія, багатопартійність, бізнес, політичний блок, ваучер, гібридна війна, демонополізація, децентралізація, екзитпол, іміджмейкер, імпічмент, коаліція, лобіювання* тощо. Слід зазначити, що процес розбудови сучасної суспільно-політичної термінології триває: з'являються нові термінологічні одиниці, переосмислюються значення вже відомих найменувань політичних понять, частина термінів відходить до пасивного шару лексики. Лише згодом буде з'ясовано, які з них знайдуть своє місце в центрі терміносистеми, а які відійдуть на периферію її лексичного складу.

Зміни в терміносистемі і її розвиток зумовлені складною взаємодією зовнішніх та внутрішніх факторів. Доволі часто позамовні чинники відіграють пріоритетну роль у процесі номінації спеціальних понять. Проте вони не діють незалежно від внутрішніх, зумовлених певними системними відношеннями. Екстралінгвальні причини можуть сприяти прискоренню відповідних процесів термінологічної номінації, чи, навпаки, створювати перепони в розбудові системи найменувань спеціальних понять. Процеси такої номінації частково залежать і від характеру терміносистеми, її історії, а також від специфіки поняттєвого апарату окремих галузей.

Політика належить до соціально-гуманітарних наук, що зумовлює певну специфіку побудови її термінології. Основне розмежування між технічними та соціально-гуманітарними науками насамперед зумовлене характером співвідношення між суб'єктом й об'єктом дослідження. Очевидно, можна стверджувати, що чим менший вплив людини на ту чи ту галузь науки, тим чіткішим і точнішим стає термін, тим більше він

буде наближатися до тих ідеальних вимог, що висувають до таких найменувань.

Основним об'єктом політики є відносини між людьми, а це зумовлює значний вплив людського чинника на поняттєвий апарат різних галузей суспільно-політичної науки. У мовному ж плані такий стан справ зумовлює експресію політичного терміна, наявність численних парадигматичних зв'язків (полісемічних, синонімічних, омонімічних тощо), які з огляду на однозначне співвідношення між знаками і спеціальними поняттями, що їх найменуваннями є перші, вважаються в терміносистемі небажаними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага до термінології та її розбудови на власній мовній основі, ступінь опрацювання та впорядкування, стан і глибина наукового вивчення – це показники рівня розвитку держави, національної свідомості загалом і політичної свідомості зокрема, національної культури в конкретних її проявах (інтелектуальна, мовна, правова, політична). Суспільно-політична термінологія не раз була об'єктом аналізу українських мовознавців (А. А. Бурячок, Т. Ф. Климушенко, Т. І. Панько, Т. В. Весна, О. О. Чорна та ін.) [2; 5; 10; 3; 13]. Аналіз суспільно-політичної лексики сучасної української мови розширює теоретичні обрії термінознавства, бо дозволяє не лише простежити процеси формування терміносистеми, а й сприяє виявленню загальних тенденцій та специфічних національних особливостей розбудови новітніх терміносистем у посттоталітарний період розвитку мови.

Яскравим свідченням не повного теоретичного опрацювання цієї терміносистеми є відсутність єдиного загальноовизначеного терміна на позначення суспільно-політичного терміна. У закордонній лінгвістиці для називання розглядуваного лексичного розряду існує кілька синонімів: *спеціальний словник (спеціальна лексика) політики, суспільний словник, класово-орієнтований словник* [15-18].

Переважно більшість визначень суспільно-політичної лексики об'єднує, по-перше, те, що вони є соціологічними, по-друге, те, що вихідним положенням дослідники вважають систему понятійно-сміслових сфер, на яких вона базується (А. А. Бурячок, І. Ф. Протченко, Т. Б. Крючкова, Ю. А. Бельчиков, Т. П. Климушенко, В. М. Туркін, Т. Д. Савенко, О. Г. Аксьонова та ін.). У лінгвістиці в поле зору дослідників потрапляють різні аспекти суспільно-політичної термінології: походження суспільно-політичних термінів (А. А. Бурячок, С. Б. Капралова, Т. М. Дячук), їхня системна організація (Т. С. Коготкова, В. М. Лейчик, О. О. Мороз, Я. С. Снісаренко), семантичні трансформації в різних дискурсах – художньому, публіцистичному, політичному (Т. М. Рудакова, А. Г. Баранов, О. В. Попова, Т. В. Весна, Г. Л. Рябоконь), специфіка індивідуально-авторського використання суспільно-політичної термінології (Л. Л. Славова, Е. О. Куш, О. О. Чорна, А. І. Яновець).

Початок ХХІ ст. характеризується зростанням зацікавлення вивчення політичної комунікації, аналізу закономірностей комунікативної діяльності, що зумовлює надання більшої уваги політичній лексиці. За допомогою термінів суспільно-політичної сфери інтерпретують дійсність

на концептуальному рівні. У цій комунікативній сфері багаторазово повторюваний контекст здобуває системну силу, що конденсує найбільш актуальний текстовий зміст, перетворюючи його на термін, який грає роль символу. Політика не є галуззю із чітко визначеним лексиконом, оскільки охоплює всі ланки суспільного життя. У дослідженнях мови політики існує кілька класифікацій політичної лексики [15, 16]. Основою яких є відмежування політичної лексики від загальноживованої і спеціальної. Німецький лінгвіст Вальтер Дікманн поділяє політичну лексику на інституціональну, професійну та ідеологічну [15]. До інституціональної зараховує назви окремих інститутів (Parlament, Bundesrat, Partei), їхніх підрозділів (Parteivorstand, Ausschuss) і виконуваних ними завдань (Reform, Sozialpolitik). Професійну лексику, представлену різними напрямками політики (Bruttoprodukt (з нім. валовий продукт) – економічна політика, Hartz-Reformen (з нім. реформи ринку праці) – соціальна політика), використовують, найперше, політичні експерти. Ідеологічну лексику становлять такі слова, які є членами термінологічної системи ідеології. Основою ідеологічної лексики є так звані ключові слова. Проблема потрактування поняття «ключове слово» привертала увагу багатьох німецьких германістів (В. Дікманн, К. Шотманн, М. Кемпферт, Г. Штраус, Г. Цифонун) через багатоплановість і специфічність цього лінгвістичного явища. Розбіжності в інтерпретації ключових слів знайшли своє відбиття в різноманітності термінів, використовуваних для позначення аналізованих утворень у лінгвістичній літературі: Schlagwort, Schlagbegriff, Symbolwort [17]; Schlüsselwort, hochagggregiertes Symbol [16]; «політичні маркери, знакові слова» [18].

На рівень ключових слів у політичній комунікації можуть переходити і широковживані слова, і нові лексичні одиниці. У працях закордонних і вітчизняних лінгвістів (Х. Ханнапель, К. Шотманн, В. Дікманн, М. Кемпферт, Г. Хайко, Е. Шейгал, Т. В. Юдіна) окреслено ряд ознак, необхідних для виокремлення політичних понять як ключових слів: а) програмність ключового слова: актуальні теми, проблеми, концепції, а також різноманітні політичні дискусії, стиснені в ключових словах; б) поляризація й інтегрування ключового слова: закладена програма в ключовому слові сприяє гуртуванню прихильників (інтеграція) і боротьбі з політичним супротивником; в) обмежене вживання ключового слова в часовому, локальному і соціальному аспектах: для виявлення ключового слова важливий часовий проміжок, у якому воно насичене своєю актуальністю, а також певна група, для якої це ключове слово має важливе значення; г) активізація граматичного потенціалу ключового слова: виникнення нових слів і значень може бути спричинене соціальними подіями, назви яких стають ключовими словами – базовими основами словотворення.

Зважаючи на зазначені ознаки, політичне ключове слово в політичному дискурсі – це слово, пов'язане з певною політичною темою, обмежене часовим, соціальним і локальним аспектами. У ключових словах конденсуються політичні програми, що стосуються важливої й актуальної

для суспільства теми. Ключові слова використовують для переконання, агітації, привертання уваги, впливу. На рівень ключових слів можуть переходити як широкоживані слова (*реформа, інновація, солідарність*), так і нові лексичні одиниці (*біткоїн, плебісцит, тероризм*).

Будь-яка терміносистема не існує ізольовано, поза загальним мовним і мовленнєвим процесом, а підпорядкована загальним мовним законам. Українська суспільно-політична термінологія становить складну й багатогранну систему і є повноцінною складовою сучасної літературної української мови. Вона ієрархічно структурована на підсистеми (галузі, підгалузі) і групи термінів (родо-видові, синонімічні) на основі логіко-сміслових зв'язків між поняттями. Аналізована фахова лексика має ядро (основний термінологічний фонд) і периферію (терміни суміжних із політикою сфер, загальнонаукові терміни), у яких під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників відбуваються різні лексико-семантичні зміни, процеси термінологізації й детермінологізації.

До ядерних належать насамперед лексеми, що є назвами родових політичних понять. Серед них можна виділити дві підгрупи термінів. Першу складають широкоживані терміни, загальне значення яких відоме пересічним носіям мови: *модернізація* – приведення у відповідність із вимогами сучасності; *соціальна напруженість* – стан, який виникає в суспільстві внаслідок дії дестабілізуючих факторів і виявляється у зростанні негативних соціальних настроїв та деструктивної поведінки, що таїть у собі небезпеку соціального «вибуху», руйнування певних соціальних структур чи всього суспільства; *депутатська недоторканність* – встановлена законом гарантія недопущення притягнення депутата до кримінальної, адміністративної чи іншої відповідальності без згоди на це відповідного представницького органу; *політика* – сфера діяльності людей, пов'язана із взаємовідносинами між класами, соціальними групами і націями, ядром якого є утримання і використання державної влади і повноважень; *політична опозиція* – легальна форма протистояння, протидії певної соціальної або політичної групи чи партії офіційному курсові; *парламент* – найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням. Другу підгрупу становлять лексеми, якими послуговуються лише політики і яка зрозуміла для вузького кола фахівців: *аболіціонізм* – суспільний рух, налаштований на припинення дії певного закону, на відміну або скасування якогось урядового рішення, на усунення когось з керівної державної посади;

плебісцит – усезагальне опитування громадян для виявлення їхньої думки, волі й позиції щодо якогось спільного й значущого питання; *біхевіоризм* – напрям у політології та соціології, що орієнтує на вивчення проблем політики і політичних відносин крізь призму поведінки особи і груп як сукупності різноманітних реалій на вплив оточуючого середовища; *етнічна анізотропія* – здатність етногруп під впливом одного й того самого фактора по-різному реагувати на нього; *вето* – передбачений конституціями деяких країн акт, завдяки якому глава держави або верхня палата парламенту можуть призупинити впровадження законів або рішень, прийнятих парламентом чи його нижньою палатою. Таке використання лексем у функції називання вузькогалузевих понять зближує політичну термінологію з термінологіями природничих та технічних наук.

Периферію складають найменування правничих, соціологічних, управлінських та інших понять, які широко використовують у дослідженнях із сучасної української політики. Тому поняття «політичне значення слова» вважаємо умовним, оскільки ряд термінів можна одночасно зарахувати до кількох термінологічних підсистем. До міжгалузевих можна віднести такі терміни, як: *регрес* – розвиток суспільства або його підсистем по низхідній лінії, і повернення до старих, віджилих форм розвитку, що свідчать про суспільний застій і деградацію; *реформа* – перетворення, зміни, перевлаштування в якійсь ділянці суспільного життя. До периферії також можна зарахувати загальнонаукові терміни: *аналіз, глобалізація, сектор, стратегія, структура, процес, система* тощо.

Проаналізувавши основні типи лексем у складі сучасної української суспільно-політичної термінології, доходимо висновку, що суспільно-політичний термін – це слово або словосполучення, що виражає поняття з суспільного життя і має дефініцію в науковій літературі. Кожен термін можна схарактеризувати за такими параметрами: походження, семантика, системні зв'язки, граматична структура, спосіб термінотворення та функційні особливості.

Висновки. Суспільно-політична термінологія – історично сформована сукупність термінів, що виражає систему політичних понять і призначена забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері політичної науки та практики. Ця сукупність є спеціальним об'єктом вивчення як в політології, так і в мовознавстві (насамперед у таких її галузях як термінознавство (теоретичні основи вчення про термін і термінологічну систему політики) та текмінографія (наука про теорію і практику укладання фахових словників).

Список літератури:

1. Багмут Й. А. Проблеми перекладу суспільно-політичної літератури українською мовою. – К.: Наукова думка, 1968. – 300 с.
2. Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов: назви відносин між державами, народами / А. А. Бурячок; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1983. – 247 с.
3. Весна Т. В. Ідеологічний та національно-культурний компоненти в семантичній структурі лексики політичного дискурсу (на матеріалі франко- і російськомовної преси 90-х років): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 239 с.
4. Загребельный А. В. Лексика общественно-политической сферы русского языка начала XX в. в семасиологическом и функциональном аспектах. – Вологда, 2010. – 300 с.

5. Климушенко Т. Ф. Структурно-семантическая и функциональная характеристика общественно-политической лексики (на материале устной литературы): Дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1985. – 222 с.
6. Коготкова Т. С. Из истории формирования общественно-политической терминологии (по материалам последних десятилетий XIX в.) // Исследования по русской терминологии: Сб. статей / Отв. ред. В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1971. – С. 114-165.
7. Колганова А. Т., Жукова Л. В. Общественно-политическая лексика как система (на материале лекций по общественным дисциплинам). – Донецк, 1988. – 24 с.
8. Коцюба Н. Й. Українська термінологія державного управління (становлення та розвиток): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004. – 278 с.
9. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – М.: Наука, 1989. – 151 с.
10. Панько Т. І. Від терміна до системи: становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах / Т. І. Панько. – Л.: Вища школа, 1979. – 148 с.
11. Подшивайлова Г. М. Мовні засоби маніпулятивного впливу в політичному дискурсі (на матеріалі друкованих російськомовних ЗМІ України): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
12. Снісаренко Я. С. Суспільно-політична лексика у структурно-семантичному аспекті: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2012. – 210 с.
13. Чорна О. О. Комунікативні засоби творення іміджу політичного лідера (на матеріалі українського, російського та англійського політичного дискурсу): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2013. – 200 с.
14. Юдина Т. В. Теория общественно-политической речи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2001. – 78 с.
15. Dieckmann W. Sprache in der Politik // Kampf um Wörter? Politische Begriffe im Meinungsstreit. – München, Wien, 1980. – S. 90-111.
16. Militz H.-M. Gesellschaftspolitischer Wortschatz und «discours politique» // Sprachwissenschaftliche Information. – 1983. – № 6. – S. 109-118.
17. Heiko G. Sprache und Sprachverwendung in der Politik. Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation / G. Heiko. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2002. – S. 52.
18. Klaus G. Sprache der Politik / G. Klaus. – Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1971. – S. 9.

Туровская Л.В.

Институт украинского языка
Национальной академии наук Украины

ИЗУЧЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ: ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО

Аннотация

В статье поданы обобщенные сведения об изучении общественно-политической терминологии в начале XXI в. Рассмотрены новейшие взгляды ученых на ее номинирование, схарактеризированы ядерная и периферийная зоны в этой терминосистеме. Выделены синонимы, распространенные в зарубежной лингвистике для называния этого понятия: *специальный словарь (специальная лексика) политики, общественный словарь, классово-ориентированный словарь*. Подчеркнуто влияние экстралингвальных факторов на языковую ситуацию в стране. Проанализированы ключевые слова в политической коммуникации.

Ключевые слова: общественно-политическая лексика, термин, ключевые слова, терминосистема, ядерная зона, периферия.

Turovska L.V.

Ukrainian Language Institute
of National Academy of Sciences of Ukraine

STUDY OF SOCIAL-AND-POLITICAL LEXIS: TRADITIONS AND INNOVATION

Summary

The article provides generalized information on the study of socio-political terminology in the early 21st century. The new scientific views on its nomination are considered, core and peripheral zones in this terminology system are characterized. Synonyms common in foreign linguistics to denote this concept are singled out: *спеціальний словник (спеціальна лексика) політики, суспільний словник, класово-орієнтований словник*. The effect of extralinguistic factors on the language in the country is underlined. Key words in political communication are analyzed.

Keywords: socio-political vocabulary, term, key words, terminology, core zone, periphery.